

# לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כ, תשכ"ט



האקדמיה ללשון העברית  
מוגן בזכויות יוצרים

# לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כ, תשכ"ט



האקדמיה ללשון העברית  
מוגן בזכויות יוצרים

## בין עב לכף

א.

”קורוליבקי עיר קטנה ככף איש ואנשים בה מעט”  
 — כך פותח ש”י עגנון את סיפורו הקטן „אור תורה” (אלו  
 ואלו, תשכ”ב, עמ’ שפ”א), שנעשה עניין של בירור ליעקב  
 בהט („לשוננו”, תמוז תשכ”ח), המבקש להעמיד על זיקתו  
 של כלל הסיפור ושל פרטיו למקורות, במקרא ובחז”ל, ויעוין  
 שם. בירור זה איננו מענייננו עתה, המצומצם על משפט  
 הפתיחה בלבד, מבחינת שימושו בלשון הכתובים. שעל כן  
 אין אנו מקשין על אפשרות הזיקה שבין לשון הכתוב, המשולב  
 במשפט הפתיחה, והוא לשון קהלת המדבר תחילה על עיר  
 קטנה ובהמשכו במלך גדול ומה שנדרש בו במדרש, לבין  
 עניינו של הסיפור, שאילו נדרשנו גם אנו לכך, היינו אולי  
 מצירים, כי אף השם קורוליבקי, שהיא לשון הקטנה כלול  
 בו עניין של מלך, והמספר הוא המשמיענו, ובאותו צרור  
 הסיפורים ממש: „הלוא המה המטבעות אשר משקה מלך  
 פולסקי חרות על המטבע או משה קרניל פולסקי. כי  
 הפולנים יקראו למלך קרול” (שם, עמ’ שנ”ד).

אולם לענייננו עתה אנו רואים אותו משפט פתיחה  
 כהדגשה פשוטה ושגורה לתיאורה של עיירה, כשהמגדיר  
 מסתייע בשני כתובים לציון קוטנה; הכתוב האחד: עיר

קטנה ואנשים בה מעט ובא מלך גדול וכו' (קהלת ט, יד);  
 הכתוב האחר: עב קטנה ככף איש עולה מים (מל"א יח, מד),  
 ונשלוכו שתי תיבות של הכתוב האחרון — ככף איש —  
 באמצעו של לשון הכתוב הראשון, כזה: עיר קטנה (ככף איש)  
 ואנשים בה מעט, כשתיבת קטנה הנופלת בכתוב האחד בעב  
 ובכתוב האחר בעיר ממצעת, ומעשה השילוב מסתייע בכוחה  
 של התאמה משולשת: א) החלפת תיבה בת הברה אחת  
 בחברתה בת הברה אחת אף היא: עב — עיר, כשהצד השווה  
 הוא באות הפתיחה השווה, בחינת עין תחת עין; ב) הקבלת  
 תיבה בת הברה אחת לתיבה בת הברה אחת, וכאן וכאן  
 תנועה שווה, תנועת חירק: עיר — איש; ג) שיווי של תיבה  
 כנגד תיבה, כשניקודה כמעט שווה: ככף — מעט.

## ב.

אך עיקר עיוננו עתה הוא בשימוש של הצירוף ככף  
 איש כמשל לשיעור מועט ולקוטן, והוא שימוש מצוי ודוגמותיו  
 הרבה, ואם להצטמצם על הדורות האחרונים, הרי למשל  
 ג"ה וויזל, האומר בשירי-תפארת מזה:

כָּעֵב עוֹלָה מַיִם וְקִטְנָה כְּכֹף גָּבֵר  
 מְרוּחַ כִּי תִשָּׂא תִתֵּן הַמּוֹן מַיִם  
 עַל חִלְקָה לְחֹסֵד הַצְּמִיחַ בָּהּ כָּל יַעֲשֶׂב.

והאריך לשון ככף איש ללשון ככף גבר כדרכם של  
 מליצים, ובייחוד כשצריכים היו לסיום החרוז של מלעיל  
 (גבר, מים, עשב). וראה שימוש אחר בשירתנו ההיא:

וְכַפּוֹכָבִים הַגְּדוֹלִים עַל חוּג הַשָּׁמַיִם  
וּבְעֵינַי חוֹזִים מֵרֵב גְּדֹלָם יִפְלְאוּ  
סָכַל כִּי יֵרְאֵם כְּכַף אִישׁ לֹו קָטוֹנוֹ.

וכן ראה, למשל, שלמה יעקבזון («שירי שלמה», לבוב 1865,  
עמ' 15) בשבח המיכניקה המודרנית:

«אם תקטן כף איש, עצור הזועפים, / אמנם  
בתחבולות; והן עזר לו רב / ולמולם יערך, קיטורים נאספים /  
ביסודם יאזר חיל, עוז בקרב».

ובדור אחרון ראה, למשל, יעקב שטיינברג:

שִׁדָּה קְבָרוֹת כְּכַף - אִישׁ וּבִתְכַרְיָה נִיר רְעוּעַ  
כָּל מֵתֵי פְדוּיִים יַחַד מִתְמוֹל זֶה לֹא הִכְיָרָם; -

וניתן להגיע עד ימינו ממש, כגון תמימה בת־מנחם  
(«מאזנים», אדר תשכ"ו):

זו הַבְּהֶרֶת הַשְּׁחוּרָה  
אֲשֶׁר בְּגֶחֶן אָדָם אֶל מוֹל  
כְּכַף אִישׁ עוֹלָה  
רֵאשׁוֹ שֶׁל הַפְּעוּט לְחַפֵּן.

עניין של כף איש כלשון קוטן מתחזק כאן גם בשם הפעוט,  
גם בפועל לחפון, שאף החופן, כנודע, אינו לשון של גודל.  
וראה שוב, בשמיטת כ"ף הדמיון, שלום הכהן בשירו («תהלה  
לאל חי»):

סֵלַח לְרוּחַ אֲנוּשׁ —

הֵן יִקְצֵר מְרֵאָהוּ עֵין בְּשָׁר לֹ

כִּי קָטַן תְּסוּכָהוּ וְלֹא יִרְאֶה סְבִיבוֹתָיו.

ולשון כף קטן הוא כקיצורו של כף נער קטן, שצירופו בא על דרך ההחלפה של לשון כף איש בלשון כף נער, ולשון נער גורר כממילא זכר לשון נער קטן המצוי במקרא, וביותר נודע עניין „ונער קטן נוהג במ” (ישעי’ יא, ו), וראה נתן אלתרמן (”עיר היונה”, תשי”ח, עמ’ 23):

תִּקְנֵת אִמָּה בְּכִי יֵד נֵעַר מְצֹאָה קָן

אֶף קָשִׁי עֲרָפָה בִּיצֵר לֵב זָקָן.

בניתוח, יששורתיים אלו טוענות, דיינו בשתיים הערות. הערה ראשונה, כי לשון כף איש כלשון קוטן נחלף בלשון כף נער כלשון קוטן מפנים לקוטן, וביותר שאינה כף פשוטה, אלא קמוצה ברווח-מה, ושהתקווה, כמותה כציפור וכדרור („מצאה קן”) — ואפשר דרור תרתי משמע — בכף הנער. הערה אחרונה, לשון כף איש נרחב כדי כף יד איש, ובמקביל לשון כף נער נרחב כדי כף יד נער, ועוד ידובר בזה.

ג.

ומה שראינו דרך שיר, ניתן לראות דרך פרוזה, והרי שתיים דוגמאות לשימוש ברובו של הכתוב, אם כדיוקו אם כקירובו. כדיוקו — כגון דובר רבינוביץ: „כן? חד לרגעים ההולך בארץ ציה למראה עב קטנה ככף איש הבאה ממרחק

כזוהר הרקיע בדעתו כי בעקבה חזיו ורעם וקרבה  
 הרת עולם " (מעשה חד-גדיא הצפירה, שנה י"ג, גל'  
 ז—ח), שראינו לו לכותב פותח כלשון הכתוב ומסיים כרוחו  
 של העניין («והנה עד כה ועד כה והשמים התקדרו עבים  
 ורוח ויהי גשם גדול»). כקירובו — כגון א' בן-דב (אהרן  
 לובושיצקי): «ואיזה עב קל ככף איש מכסה את שמי אשרי  
 הטהורים» («ממרירות החיים», פיטרקוב, תר"ס, עמ' 48),  
 ונחלף לו לכותב עניין עב קטנה בעניין עב קל כלשון הכתוב:  
 הנה ד' רוכב על עב קל ובא מצרים וכו' (ישעיה יט, א).  
 ובולטים ביחוד השימושים בצירוף שלנו, כשהם נעשים  
 עניין לחריוה, וכן ראה למשל יצחק שלו («אלהי הנושק  
 לוחמים», 1957, עמ' 158):

הַזְקֵן הַנוֹשֵׂא אֶת עֵינָיו וְרוֹאֶה עַב קֶטְנָה כְּכֹף אִישׁ  
 נְהַפְכֵת לְגֶשֶׁם סוֹאֵן הַמְרַנֵּן אֶת לְבוֹ וּמְרֵ עִישׁ  
 — הוּא יֵלֵד בְּעֵמֶק עֵינָיו. רַק יֵלֵד קְמוֹט הָעֵינַיִם.  
 יָפִים נְעוּרִים לְצַעִיר הַמְגִבֵּר בְּלוֹרִיתוֹ כְּגֹדֵישׁ  
 אֶף יָפִים פִּי שְׂבָעָה לְאֲשֶׁר כְּסוּף שְׁעָר וְחָרוֹשׁ וְקִשֵׁישׁ  
 — עַל כֵּן יִשְׁגְּבוּ נְעוּרֵיהֶּ יִיפוּ מִנְעוּרִים שְׂבָעֵתִים.

ובדומה לה דוגמה אחרת ללשון הכתוב, והיא לנתן זך  
 (תשי"ט):

רְאִיתִי עַב קֶטְנָה כְּכֹף יַד אִישׁ  
 וַיְדַעְתִּי כִּי אֶת הַגֶּשֶׁם שְׁאֲנִי מְרַגֵּישׁ  
 עוֹד לֹא הִצְלַחְתִּי לְסַפֵּר לְאִישׁ.

אמרנו בדומה לה ולא אמרנו בשווה, שכן נוספה כאן תיבת יד כדרך שמצינו בדוגמת נתן אלתרמן, שנתארך לשון הציירוף, כף יד איש, ובשל צורכו של המשקל נתארך; והאפשרות של דרך צירופו: ככף איש (כנ"ל), כפות ידיו (שמו"א ה, ד), וכפות הידים (מל"ב ט, לה), וכפות ידי (דניאל י, י); והממצע בין כף איש לכף יד איש הוא לשון כגון ביד איש עתי (ויקרא טז, כא) או וביד אדם אד-אפלה (שמו"ב כד, יד) ובשמיטת הה"א (דהי"א כא, יג) — שהרי סמיכות בלשון יחידה, כף יד, אינה בכל המקרא כולו. אבל כשם שאתה מוצאה בדוגמה שלפנינו, אתה מוצאה בדוגמאות אחרות, כגון משה בסוק («יום נאה חלקו מעונן», תשכ"ו, עמ' ל"ז):

הַעֲנֵן הַמַּלְאָה - טָרַם בְּקֶרֶב גִּשְׁבֵּר  
צַחֲוֹת הַמְּרַחֵב וְהַדְּעֵת!  
רוֹאִים אָבֵן עַל הָר  
צִפּוֹר כְּכַף יָד בְּהַ נוֹגְעַת.

הצירוף ככף יד אינו נופל כאן בנושא (ציפור), אלא בעשייתו, שהיא מועטת (כנגיעתה, כנראה בחינת נוגעת-לא-נוגעת), מה שאין כן בדוגמה של ישראל אלירז («משא», גיליון העשור), שהצירוף נופל במושא:

הֵם אָהָבוּ אֶת הַנְּעֻרוֹת וְהַסְּלָעִים וְהַתְּנִיךְ  
וְאֶת הַפְּסֻגוֹת וְהַחֲמִסִּין וְהָאֵשׁ  
וְאֶת הַנְּשִׁים הַקְּטָנוֹת כְּכַף יָד



אֶת הַמְּפוֹחִית וְהַמְּרַחֵק וְהָאֶמֶץ  
וְאֶת הַגְּבִיִּים וְהַמְּפָרֵץ וְאֶת הַמַּגְדֵּל.

ודומה לכך דוגמת שושנה פידוס («על המשמר», ט"ז תשרי  
תשכ"ד):

לֹא יָדַעְתִּי כִּי־צַד הִבִּיאֹף לְמִנוּחוֹת  
רַק אֶת הַלְּיָלָה הֵהוּא זְכַרְתִּי  
וְאִזּוּ מַעֲטִים הָיוּ יָמַי לְמִנִּין  
מִכְּדֵי כַף יָדֵי הַצְּנוּמָה מֵאֲנָחוֹת,  
רַק אֶת הַלְּיָלָה הֵהוּא זְכַרְתִּי.

אם לדקדק, הרי המשוררת, כמותה כעגנון, צירפה זכרם של  
שני הכתובים (עב קטנה ככף [יד] איש, ואנשים בה מעט).  
ודוגמה נוספת לקוטן מפנים לקוטן — ראה יהודה עמיחי  
«שני שירי אהבה בקיץ», דבר, כ"ט אלול תש"ך):

מִחֲשָׁבוֹתֶיךָ הָיוּ קִטְנוֹת מִכַּף יָדֵי  
אֵךְ יָדַעְתִּי שְׁזוֹ טְעוֹת,  
כְּטְעוֹת כַּף הַיָּד  
הַמְּכַסֶּה אֶת הַשֶּׁמֶשׁ.

ה.

הרחבת הצירוף קטנה ככף איש כדי קטנה ככף יד  
איש הביאה להרחבת הצירוף קטנה ככף כדי קטנה ככף היד.  
וראה, למשל, חיה ורדה, הכותבת מזה («שירים על מיתר וחרב»,  
תשט"ו, עמ' 30):

כַּף יָד גְּדוּלָה מְעֻלָּעֵלֶת  
בְּגוּיֵי תַנְיָךְ ;

ומזה (שם, עמ' 51) :

חֲלֶקֶת שְׂדֵה קִרְחָת  
קִטְטָה כַּכֶּף הַיָּד ,

ובהחלפת התואר בדומה לו (שם, עמ' 148) :

יָדֵי סָכְכָה עַל פֶּסֶת אֲדָמָה ,  
פְּעוּטָה כַּכֶּף יָד .

ודוגמה לצד הגדרת הגודל א"צ גרינברג («אדם במרחקי מעמקים») בדברו על אלהים :

כַּף יָדוֹ הִרְחֵבָה הוּא הַיָּם - כַּכֶּף אֲדָם הַגְּלוּיָה  
אַחֲרֵי הַנִּדָּד הָרֵב וְהַמְּפֹת שְׂרִטוּטֵי כָל נְגִיה וְתוֹגַת שְׂעָה  
קִנֵּי הַטּוֹב וְהָרָעָה.  
קִצּוּף כָּל מְעַרְבְּלוֹת חַיִּיו: שְׁלֵא טָבַע בְּמִשְׁבֵּר עַל מִשְׁבֵּר ;  
הָיוּ עַל הַיָּם כְּעַל כַּף הַיָּד קִנֵּי הַמְּפָה הַנֶּעָה.

אך הרוב השימושים הם לצד הגדרת הקוטן, ואפילו אם השימוש הוא כדרך מלוא הכף, המצויה פעמיים במקרא (מלוא כף קמח, מלוא כף נחת), וכן למשל יל"ג («כוכב השבט») :

עֵבֶר הַפּוֹכֵב, הָאֲרֶץ עוֹמֶדֶת  
מִמְּקוֹמָה תִּבֵּל בְּמֵלֵא כַּף לֹא נָטָה  
כִּי גַם לְזָקִים הַתּוֹה שְׂדֵי דָרְךְ ;

או, למשל, חיים גולדשטיין: «ויביאני אל אחת הבמות [=הכנסיות], ממנה יצאו שני אנשים שחורים כמוהו, ויסחבוני

סחוב והשלך, אל מקום חושך וצלמות, ואשכב שני ימים על  
מלוא כף תבן, ויכלכלוני לחם צר ומים לחץ" («להקת  
השודדים», תרי"ט, עמ' 127). והוא הדין בשימושים, שנחלפה  
בהם מלוא הכף במלוא פיסת היד, שהוא לשון חכמים; וראה,  
למשל, מנדל לפין: «משך כמה ימים אח"כ ניאותו עדיין  
מהשמש שהיה מתמעט והולך מיום ליום ולבסוף לא נראה  
ממנה רק כמלוא פיסת היד" («מסעות הים», מהדורת לבוב  
1859, עמ' 7). וכן בדוגמה, שבה אנו חוזרים לעניין הכתוב,  
עניין העב הקטנה, והיא לש"י עגנון: «הפלגתי עיני מהם  
ונסתכלתי ברקיע, לראות אם עלתה אותה פיסת יד, שתינוקות  
אומרים, שבילי כיפורים עולה עב קטנה כמין פיסת יד  
ברקיע, שאותה שעה הקדוש ברוך הוא פושט ידו לקבל  
שבים" («אורח נטה ללון», תשי"ט, ע' 12). ונחלפה לו כף יד  
בפיסת יד, השאולה מלשון האגדה בעניין מפתחות בית-  
המקדש, שכיתות פרחי כהונה «זרקום כלפי מעלה ויצתה  
כעין פיסת יד וקיבלתן מהם" (תענית כט ע"א).

ומשחזרנו לעניין עב קטנה, נעיר כי שימושה מצוי  
כפשוטו ולגופו בשירי ביאליק וסיפוריו וכן בדברי אחרים,  
ויש המביאים את לשון הכתוב כולו, כגון מלאכי בית-אריה,  
(«הרחובות האלה תהרים ההם», תשכ"ג, עמ' 40), המטיל לשון  
הכתוב כציפור מים וכדומה. וכן לשונו:

עֲנָנִים כְּבָדִים אָשִׁיב עַל קִי צִיף  
בְּאֵרוֹת עֲמָקוֹת אֶכְרֶה בְּחֹלוֹתֶיךָ  
עַב קֶטְנָה כְּכַף אִישׁ עוֹלָה מֵיָם.

כשם שיש המביאים קיצור לשון הכתוב, כשהוראתו כפשוטו,

כך יש הרחבת כף כדי כף יד; וכן למשל שמשון מלצר  
(ספר השירים והבלדות, עמ' 48):

רָאָה עֲנָנָה פְּכֶךָ יָד בְּרָקִיעַ  
וְאֶפְשָׁר שֶׁהַגֶּשֶׁם קָרֹב.

אף לשון עב קטנה משמש כדרך משל לקוטן, שאין  
אחריו אלא קוטן כמותו, וכן רמח"ל, במחזהו "לישרים  
תהלה", ישים בפי תרמית לאמור:

הַמּוֹן: הֲלֹא תִבּוֹשׁ? מַה תִּפְחַד פִּיחַד  
מֵעַב קִטְנָה פִּי תִרְאֶה, מִגֶּשֶׁם קָטָן אֲשֶׁר יִבּוֹא?  
אבל הנאמנות למקור עושה אותה קוטן שסופו גודל, וכן  
למשל ר' משה מנדלסון מהמבורג («מפני תבל», תרל"ב,  
עמ' 112):

כֵּן יוֹסֵף עָב קִטְנָה מִן הַיָּם עוֹלָה  
וַיְהִי לְגֶשֶׁם נִדְבוֹת וּמִשְׁקָה כְּלָה  
וַיִּכְלֹל לְאֲמִים, טָרַם פְּנִיָּהֶם יַחֲוּרוּ.

להבנת העניין ניתן להעיר, כי לשון פניהם יחורו הוא כלשון  
הכתוב (ישע' כט, כב), שהוראת הכתוב הוא לשון ברשה, ורעו  
יגיד, והלשון היא לשון verblassen, שהוראתו מיתה [ברעב],  
ולהבנת השימוש בכתוב שלנו דין להעמיד על השינוי דרך  
החלפת לשון מים ללשון מן הים, הבא לשנות את ההוראה.  
שדשון מים משמעו כלשון ממערב, ולשון מן הים כלשון ים  
ממש. ולעניין הכתוב «ורוח נסע מאת ד' ויגו שקוים מן הים»  
(במדבר יא, לא) פירש הראב"ע, שהיו בשפת הים רבים  
כחול והנה גזו מהם.

ומה שמעניין במיוחד הוא, כי ההשוואה עב קטנה  
 ככף איש נתקצרה כדי סמיכות, וכן נתן אלתרמן («חגיגת  
 קיץ», תשכ"ה, עמ' 59):

קִיץ אֵיתָן נָכוֹן  
 כְּדִמְמָה הֲרִיקָה הוּא מְצַב,  
 מִתּוֹךְ צוּקָיו נָגַר הַחֶם  
 שְׁאִינוֹ נִהְפֵּךְ לְכֶף עָב.

וקדם לו א"א ליסיצקי (שירים, תרפ"ח, עמ' ק"ו):

הַתְּפִלֵּץ הַלֵּב נִשׁוֹךְ מִכְאוֹב  
 שֶׁם מִחְנֵק בְּגֵרוֹן גַּל דְּמָעָה -  
 חֲמוּצַת דָּם גּוֹעָה הַשְּׁמֵשׁ  
 כֶּף - עָב בְּפֹאֵת יָם הָאֲדִימָה

וכן (שם, עמ' קצ"א):

מִחְרִישׁ הַקְּבֵרָנִיט כְּלִילָה וַיְדוּ כֶּכֶף עָב בְּמִשְׁקַע הָאֶפֶק  
 נִשׁוּאָה לְעֲמָתִי, קְפוּאָה בְּרִמּוֹ אֵלֶם.

וקדם להם רשב"ג (מהדורת ביאליק-רבניצקי, כרך ג', עמ'  
 27, ושירמן, כרך א', עמ' 219):

כְּתַב סִתְיוֹ בְּדִיו מְטָרְיוֹ וּבְרִבֵּיבִיו  
 וּבִעֵט בְּרִקְיוֹ הַמְּאִירִים וְכֶף עָבִיו  
 מִכְתָּב עֲלֵי גֵן מִתְכַלֵּת וְאַרְגָּמָן  
 לֹא נִתְכַנּוּ כֶהֱם לְחֵשֶׁב בְּמַחְשָׁבִיו.

אלא שכאן כף אינה משל לקוטן, אלא משל ליד ממש,

כביכול הברקים הם כקולמוסאות, והעננים כעצבאות היד, שבכוחם כותב הסתיו את מכתבו, שאותיותיו נטפי הגשם. אבל אם לרשב"ג, דין להזכיר, כי לו נעשה לשון כף בלבד לשון קוטן, וכן יאמר (שם, כרך א', עמ' 4, ושירמן, כרך א', עמ' 192):

מַה תְּפַחְדֵי נַפְשִׁי, וּמַה תְּגוּרֵי / שְׁכְנֵי וְגוּרֵי בְּאֶשֶׁר תְּגוּרֵי  
אִם נִחְשְׁבָה תֵּבֵל קְטָנָה לְךָ כְּכַף / אָנָּה עֲנִיָּה סוֹעֶרָה,  
תְּתוּרֵי?

ובאחרונה נחזור לעניין כף איש כדי להעיר, כי הוא פתוח אל לשימושי משל אחרים, כפי שממציאנו, למשל, ר' זכריה אלצ'הרי (ספר המוסר, מהדורת יהודה רצהבי, תשכ"ח, עמ' 336): „ואני בעבור היושבים סביבי / לא יכלתי להשיב לו בניבי ואקח נִיר חֲלֶקֶת כַּכֶּף אִישׁ וְאֶכְתּוּב בְּקִצּוֹר בְּלִשׁוֹן חֹזֵק מִצּוֹר“. והיא השוואה המצויה בכמה לשונות, ובלשון היהודים ייאמר על דבר, שאינו בגדר האפשר, מתוך הצבעה על כף היד הפשוטה: אַזּוּי וּוִי דָאָ וּוְעֵלָן הָאָר וּוְאֶקְסָן [=כשם שיצמחו כאן שערות]. אך שימושים אלה וכאלה אינם מענייננו עתה.